

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

materialet är närmast gigantiskt och trådar läggs ut för framtida forskning, dels studier av den internationella delen av brevsamlingen, dels fördjupade studier av breven som livsberättelser, något som finns med i majoriteten av alla brev, och berörs i många delar av *Lagerlöfs läsare*. Det är ett imponerande och välbehövligt litteraturvetenskapligt verk som trots materialets omfång och svårhanterlighet är såväl systematiskt som organiskt skrivet, metodiskt klartänt och teoretiskt väl förankrat, skarpsinnigt och detaljerat, men alltid välavvägt och nyanserat i socialhistoriska genomgångar och andra kontextuella passager. Genom många citat ur och illustrationer av breven får man som läsare själv också en tydlig smak av läsarbreven. Så växer bilden fram av Selma Lagerlöf och hur hon tedde sig i läsarnas hjärtan – som en tröst, en räddning, en hjälpare, en fyrbåk att ty sig till och kontakta när allt var som mörkast, förvisso med många ursäkter, men med en okuvlig vilja att kommunicera. Breven tycks svara på Lagerlöfs texter liksom på den biografiska legenden om henne. Det är som om brevskrivarna uppfattar att Lagerlöf tittalat dem först och ofta vill svara i hennes eget skrivsätt, som alltså ofta imiteras i breven. Det blir också en bild av vad en författare kunde vara under första halvan av 1900-talet – en förtrogen, en idol, ett föredöme. Nog visste vi att Selma Lagerlöf var stor i sin samtid, men Bergensmars och Karlssöns spännande och hela tiden fångslande studie visar oss att hon var ännu så mycket större – det här är ett stycke mikrohistoria att räkna med. Många problem må vara förknippade med läsarbrev som källmaterial, men *Lagerlöfs läsare* visar med tydlighet att med rätt grepp om tyglarna i ritten genom ett så omfattande och på många sätt svårarbetat material blir vinsterna så mycket större än problemen.

Anna Forsberg

Erik Cardelús & Anna Cavallin, *Lärliv i litteraturen*. Natur & kultur. Stockholm, 2023.

Alla yrken kräver självreflektion men kanske i synnerhet läraryrket då sociala relationer utgör en central del i yrkesutövningen. *Lärliv i litteraturen* (2023), skriven av Erik Cardelús och Anna Cavallin, är en bok som är tänkt att vända sig till "läsande lärare" och "lärande läsare" (s. 5).

Syftet med boken är att den ska stimulera och uppmuntra till kollegiala samtal som är berikande

där läslusten verkar som "drivkraft och ledstjärna" (s. 6). Att dela erfarenheter och kontinuerligt föra samtal om undervisning och yrkesutövning är något som kännetecknar framgångsrika lärare och i detta sammanhang ska läsning av skönlitteratur fungera som en "intellektuell inspirerande katalysator" (s. 6).

Boken inleds med en översikt av forskningsläget och det konstateras att lärare har en ganska anonym tillvaro i litteraturen och att forskningslitteraturen är skral (s. 13). Här hänvisas det bland annat till antologin *Lärare i litteraturen* som utkom 1993, men även avhandlingen *Fantastiska fröknar: studier av lärarinnegestalter i svensk skönlitteratur* (2004) av Anna Maria Ursing, liksom studien *Förebild eller nidsbild? Läraren i svensk ungdoms- och barnlitteratur* (2006) av Gudrun Fagerström. Även Margareta Ullströms studie *Skolan: vår gemensamma angelägenhet* (2001) omnämns hastigt, liksom Hans Lagerbergs *Lärarna: om utövarna av en svår konst* (2007).

I det inledande kapitlet ges även glimtar från tysk- och engelskspråkig skönlitteratur och film och det konstateras att vanliga typologier som "frälsare", "syndabockar" och "skolförknar" inte inrymmer den mångfald som Cardelús och Cavallin vill visa på i den svenska skönlitteraturen (s. 40).

I Cardelús och Cavallins *Lärliv i litteraturen* lyfts därför fyra mer nyanserade teman och lärartyper: 1. "Läraren som pedagogisk och moralisk kämpe", 2. "Läraren som gränsöverskridare och normbrytare", 3. "Läraren som tidspegel" samt 4. "Läraren som förebild eller nidsbild i dagens skola".

Varje tema innefattar flera läsningar av olika verk och efter dessa följer diskussionsfrågor som knyter an till temat. Hur författarna arbetat rent metodiskt är dock oklart liksom på vilka grunder urvalet av texter är gjort. Inledningsvis nämns att många texter, som alla är från 1990-talet och framåt, handlar om gränsdragningar inom yrket, det som berör och upprör (s. 19), men mer än så motiveras inte de valda texterna och studien skulle ha vunnit på en tydligare redogörelse för hur olika teman utkristalliserats.

Det första temat som behandlas är "Läraren som pedagogisk och moralisk kämpe". Här diskuteras bland annat Kerstin Ekmans *Händelser vid vatten* (1993) där en av huvudpersonerna, Annie Raft, är lärare i en liten glesbygdsskola i Jämtland. En vanlig föreställning är att denna roman innehåller en kriminalhistoria och en civilisationskritik som har kopplingar till dagens miljö och klimatdebatt, men

här finns även en tematik som rör lärarrollen. Annie Raft tjänstgör både i en glesbygdsskola och i Stjärnbergsskolkollektivet och hennes till synes originella pedagogiska idéer kopplar författarna samman med Dewey och dennes pedagogiska lärandeteorier där elevernas samspel mellan skolkunskap och vardagserfarenheter befruktar och berikar varandra. Även kopplingar till Rousseaus idealiserade bilder av naturtillståndet och barnets vilja att lära sig förekommer (s. 50).

Att Annie Rafts originella och nyskapade idéer inte alltid togs väl emot av elevernas föräldrar har i tidigare forskning tillskrivits hennes situation som ogift kvinna samt att hon uppfattades som flummig och främmande. Cardelús och Cavallin, å sin sida, hävdar att det snarare rör sig om ideologiska motsättningar, om "flockbetenden och trångsynthet", något som följt människan genom historien: "Här gestaltas en klassisk konflikt som har sina rötter i den romerska filosofen Senecas kritiskt inriktade sentens om att vi inte lär oss för skolan utan för livet, *Non scholae, sed vitae discimus.*" (s. 55f.) Att lära för livet eller lära för att passa in i skolans normer, det är frågan, då som nu, konstaterar författarna.

De två andra litterära verken som tas upp under detta tema är Malin Hedins *Inte gå under* (2015) som handlar om "självupoffringens mörka avgrund" (s. 62) och Sara Molins *Som en öppen bok* (2020) som trots chic-lit-genren pekar på många svårigheter och utmaningar i läraryrket. Här diskuteras svenskläraren Clara som drömmer om att arbeta med böcker och bildning men hennes drömmar grusas och i stället möts hon av "livsstilsegoism" (s. 69) och narcissism, en nidbild av dagens marknadsskola, menar författarna, där snabbfix och floskler väger tyngre än hårt arbete och "beprövad kompetens" (s. 71).

De diskussionsfrågor som följer efter de valda verken i detta kapitel handlar bland annat om etableringar av skolkulturer, friskolor samt vad som händer med lärarrollen när vinstmotiv letar sig in i skolverksamheter. Frågorna är således av mycket generell karaktär och skulle kunna diskuteras utan dessa litterära texter då frågorna inte specifikt kopplar till skönlitteraturen och de litterära karaktärerna.

Nästa tema som behandlas, "Läraren som gränsöverskridare och normbrytare", visar på de kritiska "gränserna mellan liv och lärarskap" och en "lämplig utgångspunkt" (s. 75) blir då Ove Knausgårds *Ut ur världen* (1998) och *Min kamp 4* (2012). I detta kapitel diskuteras lärarvikarien Henrik Vankels

kärleksaffär med den trettonåriga eleven Andrea, något som litteraturprofessor Ebba Witt-Brattström kallat för "litterär pedofili".

Att Knausgård väckt såväl anstöt som stora framgångar är något som även Cardelús och Cavallin tar upp: "det skandalösa och förment självbiografiska" fungerar ofta som en "kommersiellt framgångsrik cocktail" (s. 78). Redan i inledningen av *Ut ur världen* bryts det bekanta och det främmande mot varandra och här skapas "effektfulla kontraster mellan dag och natt, legitimt och illegitimt, vanligt och ovanligt" (s. 79). När Vankel gör sina nattliga besök i klassrummet, där insekter svärmar, går tankarna "osökt" till Kafkas *Förvandlingen* (1915) och Cardelús och Cavallin menar att det i båda fallen handlar om "förvandling och förfrämligande" (s. 80). Henrik Vankel är i gungning och kategoriseras som den neurotiska och normbrytande läraren.

Knausgårds text erbjuder många ingångar till diskussion men återigen saknar de efterföljande diskussionsfrågorna tydliga kopplingar till den litterära texten och istället fokuseras det på yrkesetik och arbetsmiljöfrågor: "Hur säkerställer skolan att även vikarierande lärare följer de yrkesetiska riktlinjerna?" Vidare: "Hur fångar skolan upp medarbetare med psykisk ohälsa och ett problematiskt beteende innan det är för sent?" (s. 85)

Ytterligare exempel på lärargestalter som är normbrytande finns i Lotta Lundbergs *Låta sig hända*, i Peter Kihlgårds *Du har inte rätt att inte älska mig* och i Kristofer Folkhammars *Magisterlekarna*. Även i dessa romaner bryts tabun och yrkesetiska principer när sexuella relationer inleds mellan lärare och elever. Motivet varierar dock något. I Kihlgårds och Lundbergs romaner handlar det om kvinnliga lärare, där den senare skildrar lesbisk kärlek, medan det i Folkhammars roman handlar om en "upp-och-ned-vända-världen'-utopi" (s. 107) där författaren låter normen förvandlas till det avvikande för att synliggöra den. Genom att tätt koppla lärarens position till makt och makt till sexualitet visar Folkhammar hur "det mest förbjudna skulle kunna se ut, när läraren inte bara tillåts begära sina elever, utan närmast bör göra detta" vilket kan bli "chockerande läsning" (s. 107), menar Cardelús och Cavallin.

Också här handlar diskussionsfrågorna om hur yrkesetiska gränser upprätthålls och vilken sorts normbrott som är mer accepterade i skolverksamheter, utan specifika kopplingar till de litterära karaktärerna och deras agerande.

Det tredje temat behandlar "Läraren som tidspegel" och här problematiseras bland annat Lena Anderssons roman *Sveas son* (2018), Danny Wattins *Lärarinnan: je suis Elin Mild* (2020) samt Daniel Pavlicas självbiografiska bok *Första året: scener ur ett klassrum* (1999). Gemensamt för dessa verk är att de ger en bild av den sociala skolkontexten.

Ragnar i Anderssons text exempelvis, är en lärartyp som eftersträvar det förutsägbara och regelmässiga, "mellanmjölkens måttfulla magister" (s.111), medan Elin i Wattins text strider för att komma till rätta med mobbing, en konsekvens av marknadsorienterade skolors undfallenhet och cyniska vinstjakt. Elin blir här, enligt författarna, en hämndlysten hjältinna i en satir över marknadskolans bittra verkningar.

Ytterligare ett exempel på en lärare som har svårt att passa in i sin skolkontext är Lotta i Henrik Bromanders roman *Högspänning* (2018). Lotta jobbar på Hvitfeldska gymnasiet i Göteborg och klagar ständigt över skolans förfall, att både lärare och elever saknar bildning. Lotta förkroppsligar därmed "Kulturantenn" (s. 138), men också en lärare som hamnar i marginalen, utträngd av effektivitetskultur och digitalisering då hennes bildning har devalverats och deklarerats. Hennes bildning är inte längre "högvaluta" i ett samhälle som värdear teknikkunskaper och flexibilitet (s. 139). Skolans digitalisering står här i fokus och de efterföljande frågorna tar upp motivet: "Hur mycket och vilken sorts digitalisering behöver egentligen skolan för att bli bättre?" (s. 140)

Sista temat, "Läraren som förebild eller nidsbild i dagens skola", ger fler exempel på lärare som kämpar på olika sätt. Här hittar vi Eva, i Kjell Johanssons roman *Sjön utan namn* (2003), som lider av "bräcklig självbild och psykisk ohälsa" (s. 151). Vidare ges exempel på lärarkaraktärer som är dysfunktionella och lärare som kommer i kläm mellan ideal och verklighet. I romanen *De unga vi dödar* (2021) av Eija Hetekivi Olsson finns Miira som går lärarutbildningen. Läsaren får följa hennes kamp att kliva in i rollen som lärare, "en maktposition" som inte alltid genast låter sig intas. Miiras kamp jämförs sedan med fyra andra nyblivna lärare, Laura i *Lilla huset på prärien*, Anne i *Anne på Grönkulla*, Malin i *Kris* samt en nybliven gymnasielärare i Tine Høegs *Nye rejsende* (2017), och kapitlet följs sedan med frågor om vad som kan oroa nyblivna lärare och hur nyblivna lärare kan balansera sin maktposition i förhållande till elever och lärarkollegor.

Under detta tema ges också plats för några hyll-

ningar av lärare och läraryrket, exempelvis tas Björn Ranelids roman *Min skolfroken skall vara ett frimärke* (2022) upp, men kapitlet slutar ändå i skildringar där läraryrket ifrågasätts och textexempel ges på lärare som till slut väljer en annan yrkesbana.

I bokens epilog konstaterar Cardelús och Cavallin att lärarna i svensk litteratur från 1990-talet och framåt framträder i "plural, i oräkneliga beteenden och egenskaper, tendenser och mönster, nyanser och kontraster" (s. 204), vilket delvis hänger samman med den svenska skolans segregation och diversifiering. Spännvidden är stor, såväl tematiskt som generellt, men gemensamt för samtliga texter i *Lärarliv i litteraturen* är trots allt lärarnas ständiga försök att göra skillnad – för sig själva och för andra.

Cardelús och Cavallins intention att synliggöra läraryrket i skönlitteraturen är mycket lovvärd och angelägen, särskilt då läraryrket ofta hamnar i skymundan. De efterföljande diskussionsfrågorna, som tyvärr inte alls synliggör de litterära texterna specifikt, framstår däremot som något paradoxala. Resonemang om yrkesetik och arbetsmiljö är givetvis mycket viktiga men diskussionsfrågorna har här en viss tendens att falla platt och reducera den litterära texten. Här hade ett kort resonemang om litteratursyn, fiktion och verklighet, varit på sin plats, för vad betyder det egentligen att erbjuda "fördjupad diskussion kring texternas teman och motiv"? (s. 8)

Jag saknar också ett tydligt teoretiskt raster i analyserna av de litterära texterna. Nu framstår analyserna ibland som något deskriptiva. Vad hade exempelvis hänt om teorier om lärares agens hade applicerats på materialet?

Jag tänker att ett sådant perspektiv hade genererat ett djupare resonemang där de litterära texterna stått mer i fokus och genomlyst diskussionen, en diskussion som inspirerat och verkat som en intellektuell katalysator.

Caroline Graeske

Birgitta Theander, *Hänsförande hus. Hemmet i 1900-talets flicklitteratur* (Svenska barnboks-institutets skriftserie, 163). Makadam. Göteborg & Stockholm, 2022.

Birgitta Theander disputerade på den gedigna och omskrivna avhandlingen *Älskad och förnekad: Flickboken i Sverige 1945–65* (2006) där hon ana-